

III

Άνθρωπος & μέτρο στον αισχύλειο Προμηθέα

Χρήστος-Θωμάς Κεχαγιάς

Abstract

Man & measure in Aeschylus' Prometheus

Christos-Thomas Kechagias

The scope of this article is to analyze the meanings attributed to the concept of 'measure and mankind' in Aeschylus' *Prometheus Bound* (*Vinctus*). According to this drama, all of man's technical and cognitive skills derive from this hero who is credited with the creation of humanity: Prometheus, the titan defies Zeus by stealing the fire and giving it to humanity. He becomes the author of human sciences and disciplines such as mathematics, geography, astronomy, and medicine. Even though in Aeschylus the two levels of being, divine and the human, are co-existent in harmony, Prometheus insists that he can act against Zeus' will in every level, because he holds the knowledge of the future. Fearless he chooses to struggle ('agon') for mankind's existence in order to fight and improve human life, through the knowledge of fire. It seems that the ontological and functional role of 'fire' and 'time' is of such great significance in this philosophical conception that constitutes them as the primary and organizing principles and *measure* over many others. Friendship for the human race is the motivation that guides the titan in rescuing and 'humanizing' men. Prometheus' excessive struggle to save people, by 'deed' and not 'myth' stands in stark contrast with the firm decision of Zeus to destroy the human race. These are the two extremes on which the tragedy balances and the struggle of Titan is the one that, as I argue in this article, gives the measure of humanization itself.

Key words: philosophy of education, philosophical anthropology, ancient Greek meter, Aeschylus, Prometheus, agon, humanization

Εισαγωγή

Ο *Προμηθεύς Δεσμώτης*⁸⁶ είναι η τραγωδία που σώζεται ολόκληρη από την τριλογία *Προμήθεια* του Αισχύλου (*Προμηθεύς Δεσμώτης*, *Πυρφόρος*, *Λυόμενος* και *Πυρκαεύς*,

⁸⁶ Οφείλω χάριν στην επίκ. καθηγήτρια Άννα Λάζου, που με προσκάλεσε να παρουσιάσω τα σχετικά με τον *Προμηθέα* και την Φιλοσοφική Ανθρωπολογία θέματα, τα οποία συνοδεύτηκαν από την μετρική και ορχηστική ανάλυση του έργου, στο πλαίσιο των τακτικών σεμιναρίων μελέτης του αρχαίου ελληνικού χορού (τον Ιανουάριο του 2020, στην Πανεπιστημιακή Λέσχη, Ιπποκράτους 15). Επίσης, στον δάσκαλό μου, και εξάιρετο σκηνοθέτη, Ιωάννη Τράντα, το παρόν, μικρόν αντίδωρον, 'ανθ' ων...' Τέλος, σε δύο σπάνιους δασκάλους που δεν υπάρχουν πια, τον καθηγητή Δημήτριο Λυπουρλή και τον συνθέτη και μουσικολόγο Χριστόδουλο Χάλαρη.

που είναι σατυρικό δράμα, κατά τον Wecklein, 1891) και φαίνεται ότι συνετέθη πριν από το 456 π.Χ. (Lesky, 1983· Lefevre, 2003, 137-46· Bees, 1993· Hammond, 1988· Sutton, 1983· κυρίως Kokkiou, 2014). Ήδη από τους δέκα πρώτους στίχους του έργου, συνοψίζεται ο μύθος και η πραγμάτευσή του από τον Αισχύλο: ‘αμαρτία.. κλοπή τυρός ..τιμωρία.. μάθηση.. φιλανθρωπία’. Όλα αυτά διαδραματίζονται στο *τηλουρόν πέδον*, στην απόμακρη και απόκοσμη γη της Σκυθίας και γύρω από έναν βράχο, όπου δένεται ο Προμηθέας, κατ’ εντολήν του Κράτους και της Βίας, αντιπροσώπων και εντολοδόχων του Διός. Γύρω από αυτόν τον *axis mundi*, όπως θα έλεγε ίσως ο Mircea Eliade, παρελαύνουν τα του δράματος πρόσωπα: ο Ήφαιστος που δένει τον τιτάνα με ατσάλινα, άρρηκτα δεσμά, παρουσία του Κράτους και της βουβής Βίας (Πρόλογος), ο Χορός των Ωκεανίδων που προστρέχουν να τον βοηθήσουν (εισέρχεται στην Πάροδο και παραμένει παρών, έως και την Έξοδο), ο πατέρας των Ωκεανίδων, Ωκεανός που προτείνει μάταια στον Προμηθέα να μεσολαβήσει στον Δία για να τον λυτρώσει (Α΄ Επεισόδιο), η Ιώ που εμφανίζεται σαν χαμένη και κυνηγημένη από τον φοβερό οίστρο (Γ΄ Επεισόδιο), ο Ερμής, που προσπαθεί να πείσει τον τιτάνα να του φανερώσει το μεγάλο μυστικό, από το οποίο ο Ζεύς θα χάσει την εξουσία του κόσμου, εισπράττοντας άρνηση και γι’ αυτό κατακεραυνώνεται και κατακρημνίζεται ο Προμηθέας μαζί με τις Ωκεανίδες (Έξοδος).

Βρισκόμαστε σε μία περίεργη ‘εποχή’, κατά την οποία επικρατεί ‘η Διός τυραννίδα’. Οι θεοί δεν έχουν τον γνωστό ήπιο χαρακτήρα και την ολύμπια γαλήνη, αντιθέτως πρόκειται για θεούς τρομερούς στην όψη και τις αντιδράσεις. Ο Προμηθέας, σύμφωνα με το υλικό που χρησιμοποιεί ο Αισχύλος, φέρεται να βοήθησε τον Δία και τους άλλους θεούς να επικρατήσουν έναντι των Τιτάνων και να ανέλθουν στις κορυφές του Ολύμπου, μετά την τελευταία θεομαχία. Είχε προηγηθεί η εκθρόνιση του Ουρανού από τον Κρόνο και του Κρόνου από τον Δία (ΗΣίοδος, Θεογονία). Η περίοδος έντονης κοσμολογικής βίας και ατέρμονων συγκρούσεων με θηρία, δυνάμεις και στοιχεία της φύσης φαίνεται ότι δεν έχει κοπάσει, στον μυθολογικό χωροχρόνο αναφοράς του Προμηθέα Δεσμώτη. Οι θεοί του Ολύμπου έχουν επικρατήσει, ωστόσο ο Δίας δεν είναι εκείνος των κλασικών χρόνων, που προτάσσει την διαλεκτική, την επιείκεια και τη συμφιλίωση με τις αντίπαλες δυνάμεις. Στον *Προμηθέα Δεσμώτη*, φαίνεται να ήθελε να καταστρέψει το γένος των ανθρώπων και να δημιουργήσει νέο.

Στον *Προμηθέα Λυόμενο*, από τα αποσπάσματα, καταλαβαίνουμε ότι θα επέλθει η συμφιλίωση με τους Τιτάνες και ότι ο Προμηθεύς θα ελευθερωθεί, στο πλαίσιο όμως της αυστηρής δικαιοσύνης που επιβάλλει η βασιλεία του Διός. Ο Προμηθεύς Πυρφόρος μάλλον αποτελεί την πανηγυρική ενσωμάτωση της λατρείας του Τιτάνα στο αθηναϊκό πάνθεον, με τις αντίστοιχες εορτές, ενός αρχετυπικού επαναστάτη, που δεν δίστασε να τα βάλει με τους θεούς, προκειμένου να διασώσει, να ευεργετήσει του ανθρώπου: «διὰ τὴν λίαν φιλότητα βροτῶν» (στ. 123), όπως διατείνεται ο ίδιος. Η φιλότις για το ανθρώπινο γένος είναι το κίνητρο που καθοδηγεί τον τιτάνα στην διάσωση και ‘ανθρωποποίηση’ των ανθρώπων. Ο υπέρμετρος αγώνας του να σώσει τους ανθρώπους, *ἔργω* και *ὄχι μύθῳ*, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την αμετακίνητη απόφαση του Διός να αφανίσει το ανθρώπινο γένος. Αυτά είναι τα δύο άκρα, πάνω στα οποία ακροβατεί η ομώνυμη τραγωδία και ο αγώνας του Τιτάνα είναι εκείνος που, όπως υποστηρίζω στο παρόν άρθρο, δίνει το μέτρο της ‘ανθρωποποίησης’ καθεαυτή.

Α. Θεοί εναντίον θνητών

Το κατηγορητήριο που απαγγέλλει το Κράτος είναι σαφές: ο Προμηθέας διέπραξε το έγκλημα (*άμαρτία*, στ. 9) την κλοπή (*κλέψας*, στ. 8) του *άνθους* του Ηφαίστου, του πυρός. Η *άμαρτία* αυτή πρέπει να τιμωρηθεί (*σφε δεῖ θεοῖς δοῦναι δίκην*, στ. 9) προκειμένου ο τιτάνας να διδαχθεί (*ὡς ἂν διδαχθῆῖ*, στ. 10), να μάθει να στέργει την εξουσία του Διός (Konstan, 1977) και να αφήσει κατά μέρος την αγάπη του για τον άνθρωπο («φιλανθρώπου δὲ παύεσθαι τρόπου», στ. 11). Το γιατί και πώς τεκμαίρεται αυτή η φιλότις του Προμηθέως θα φανεί στη συνέχεια. Προς το παρόν, ας δούμε όμως μία ενδιαφέρουσα αντίστιξη, που ίσως δεν έχει προσεχθεί ιδιαίτερα, από τους ερευνητές της συγκεκριμένης τραγωδίας. «Θεοί και θνητοί». Στο κατηγορητήριο του Κράτους προεξαγγέλλεται ήδη αυτή η σύγκρουση: «πυρὸς σέλας,/ θνητοῖσι κλέψας ὤπασεν. τοιαῦσδέ τοι/ ἄμαρτίασ σφε δεῖ θεοῖς δοῦναι δίκην» (στ. 7-9).

Στην τραγωδία αυτή, τριάντα οκτώ (38) φορές απαντώνται ὀροι, σε όλες τις πτώσεις και κυρίως στον πληθυντικό αριθμό, που δηλώνουν τους θνητούς ανθρώπους (*βροτοί, ἄνθρωποι, εφημέριοι, θνητοί*) έναντι σαράντα τεσσάρων (44) που δηλώνουν την θεϊκή κατάσταση (*θεοί, δαίμονες, δῖος, μάκαρ*): *θνητοί*: [15] (στ. 8, 38, 84, 107, 239, 248, 267, 414, 464, 498, 544, 613, 732, 737, 800), *βροτοί*: [14] (στ. 21, 30, 111, 116 (*βρότειος*), 123, 231, 251, 442, 506, 507, 612, 765 (*βρότειον*), 841, 1025 (*κελαινόβρωτον*), *ἄνθρωποι*: [5] (στ. 11 (φιλανθρώπου), 20 (ἀπανθρώπων), 28 (φιλανθρώπου), 445, 501), *εφημέριοι*: [4] (στ. 83, 253, 547, 945). *θεοί*: [36] (στ. 9, 14, 29, 29, 37, 37, 49, 83, 92, 92, 116 (θεόσυτος), 119, 120, 156, 161, 203, 222, 310, 354, 404, 427, 439, 529, 682, 736, 737, 765 (θέορτον), 859, 903, 913, 940, 945, 954, 960, 975, 1027), *δαίμονες*: [5] (στ. 85, 199, 229, 494, 660), *δῖος*: [1] (στ. 88), *μάκαρ*: [2] (στ. 96, 169). Οι άνθρωποι είναι θνητοί, επειδή πεθαίνουν (>ρ. θνήσκω), όπως και βροτοί, εν αντιθέσει προς τους αθανάτους θεούς, που προσφωνούνται και ως *δαίμονες* ή *μάκαρες* (βλ. οικεία λήμματα στο *LSJ*). Αυτή η διάκριση κυριαρχεί σε όλη την τραγωδία, ενώ αξίζει να επισημανθεί ότι τόσο ο Ωκεανός (Α΄ Επεισόδιο), όσο και ο Ερμής (Εξοδος) μιλούν μόνο για ‘θεούς’. Δεν χρησιμοποιούν κανέναν ὀρο που να αναφέρεται στους ανθρώπους.

Παρουσιάζεται λοιπόν μία σύγκρουση ανάμεσα στην θεϊκή κατάσταση, που ασκεί απόλυτη εξουσία στις δυνάμεις της φύσης, στα ζωντανά πλάσματα, στους θνητούς κλπ. και στην ανθρώπινη κατάσταση ή μάλλον στην προ-ανθρώπινη. Διότι, μόνο δύο (2) φορές χρησιμοποιείται ξεκάθαρα ο ὀρος *ἄνθρωποι*, (στ. 445, 501), αποκλειστικά από τον Προμηθέα, που μιλά για ‘ανθρώπους’ που προέκυψαν ως αποτέλεσμα της δικής του παρέμβασης. Με άλλα λόγια, ο Αισχύλος εμφανίζει μια προανθρώπινη κατάσταση (στο Α΄ Επεισόδιο), στην οποία βρισκόταν το γένος των ανθρώπων (θνητοί, βροτοί, εφημέριοι), που με την ανθρωποποιητική παρέμβαση του Προμηθέα, έδωσε τη θέση της στην σύγχρονη ανθρώπινη. Οι άνθρωποι προηγουμένως ήταν ‘νήπιοι’ («νηπίους ὄντας τὸ πρῖν», στ. 443) και εκείνος τους κατέστησε *νοήμονες* και *ἔμφορονες* (στ. 444). Ενώ πρώτα διέθεταν απλά την αίσθηση της ὄρασης, ωστόσο έβλεπαν μάταια (στ. 447), ζώντας ὄλη τη ζωή τους ὀμοια με *μορφές ονειρών* (στ. 448-9), κατά τύχη, ανακατεύοντας τα πράγματα ὀπως να ’ναι (στ. 450). Δεν είχαν προσήλια πλινθόχτιστα σπίτια (στ. 450-1), ούτε κατείχαν την ξυλουργική τέχνη (στ. 451) και ζούσαν σε σπηλιές, σαν μυρμήγκια

(στ. 452-3). Δεν διέθεταν κανένα *βέβαιο σημάδι* για τις εποχές (στ. 454-6) και έπρατταν χωρίς κρίση (στ. 456-7). Περιγράφεται η ανθρωπότητα στην νηπιακή της φάση. Ας δούμε όμως πώς προκλήθηκε αυτή η παρέμβαση σύμφωνα με τον αισχύλειο προμηθεϊκό μύθο (ο Προμηθέας χρησιμοποιεί για την δράση του το ρήμα *‘μήδομαι’* (*έμησάμην* στ. 477, πρβλ. *Μήτις*) που σημαίνει σκέφτομαι, προνοώ, συλλογίζομαι, εφευρίσκω).

B. Η ανθρωποποιητική παρέμβαση του Προμηθέα

Κατά κύριο λόγο, η παρέμβαση του Προμηθέα σε αυτό το προ-ανθρώπινο γένος έχει χαρακτήρα αμιγώς διδακτικό. Ο Τιτάνας *διδάσκει* τους θνητούς κυρίως χρησιμοποιώντας τον λόγο (βλ. Subirats, 2018):

- i) εμφυτεύοντας μέσα τους τυφλές *ελπίδες* (Lawler, 2015), που θεωρεί πως είναι το καλύτερο δώρο στους ανθρώπους (στ. 250) και
- ii) την μη πρόβλεψη του *θανάτου* (στ. 248), αλλά και την επίγνωση της θνητότητάς τους, γεγονός που οδηγεί στην διάκρισή τους από το γένος των αθανάτων (Castoriadis, 2007)
- iii) δωρίζοντάς τους το *πυρ*, καθώς με αυτή μαθαίνουν όλες τις τέχνες (στ. 254), δηλαδή τον πιο μεγάλο *πόρον* (στ. 111) για οτιδήποτε.

Σε προηγούμενη εργασία (Kechagias & Boutsikas, 2019), υπογραμμίσαμε την κατάδειξη της σχέσης διδασκαλίας-μάθησης στην ανθρωποποίηση, για πρώτη φορά σε θεατρικό έργο του δυτικού κόσμου. Στο έργο του εξανθρωπισμού του ανθρώπου, μέσα από την τραγωδία, εμφανίζονται δύο δάσκαλοι: αφενός ένα εξωφυσικό, υπεράνθρωπο ον, ο *Προμηθέας*, που με την τιτανική του φύση, ανήκει στο *‘μεταξύ’* ανθρώπων και θεών, αφετέρου το *πυρ*, το οποίο θα εξελιχθεί σε *διδάσκαλο πάσης τέχνης* (στ. 110-11), που υποκλέπτεται από τους θεούς και δωρίζεται στους θνητούς *για να τους μαθαίνει στο διηνεκές*.

- Ο Προμηθέας έδειξε στους θνητούς τις ανατολές των άστρων (*«άντολὰς ἐγὼ ἄστρων ἔδειξα»*, στ. 457).
- Ανακάλυψε για χάρη των ανθρώπων τους αριθμούς (*αριθμόν*), που είναι έξοχον σόφισμα (στ. 459-60), τις συνθέσεις των γραμμάτων, δηλαδή την *μνήμη* των πάντων και μητέρα των Μουσών (στ. 4601).
- Έξευξε πρώτος τα ζώα, για να σηκώνουν τον μόχθο των θνητών (στ. 462-4), έβαλε χαλινάρι στα άλογα σε άρμα (στ. 465-6), εφηύρε οχήματα για τη θάλασσα (ναυτίλων *ὀχήματα*), με πανιά, κατάλληλα μηχανήματα για τους ανθρώπους και δεν κράτησε για τον εαυτό του κανένα τέχνασμα (*σόφισμα*) που θα τον γλύτωνε από τα μαρτύριά του (στ. 469-71).
- Το πιο μεγάλο ευεργέτημα του Προμηθέα, κατά τον ίδιο, είναι η γνώση των φαρμάκων. Πριν από αυτόν, εάν κάποιος αρρώσταινε, δεν υπήρχε αντίδοτο (*ἀλέξιμα*), δεν υπήρχαν φάρμακα (*φαρμάκων*) και οι άνθρωποι μαραίνονταν. Εκείνος όμως *έδειξε* πώς να αναμιγνύουν τα βότανα και να πολεμούν κάθε νόσο (στ. 478-83).
- Χώρισε τους διαφορετικούς τρόπους *μαντικής* (στ. 484) *«τρόπους τε πολλούς μαντικής ἐστοίχισα»* και *έκρινε* πρώτος τα όνειρα και τα θεϊκά σημάδια, τα δυσδιάκριτα

κελαηδήματα των πουλιών, ενώ έμαθε στους ανθρώπους («κληδόνας τε δυσκρίτους έγνώρισ' αὐτοῖς ένοδίους τε συμβόλους»), πώς να πορεύονται με την μαντική των ένοδίων. Επίσης, τους έμαθε να διακρίνουν τα πετάγματα των πουλιών κλπ. (στ. 487-98).

- Με τη φωτιά, άνοιξε τα μάτια των θνητών σε δρόμο δύσκολης τέχνης, που πριν ήταν τυφλά (στ. 498-9).
- Επιπλέον, βρήκε πρώτος τα κρυμμένα στους ανθρώπους *ωφελήματα*, χαλκό, σίδηρο, άργυρο, χρυσό («ένερθε δέ χθονός/ κεκρυμμέν' ανθρώποισιν ώφελήματα», στ. 500-3).

Ο αισχυλικός Προμηθέας διδάσκει στους ανθρώπους όλες τις τέχνες, για να καταστήσει έννοον το ανθρώπινο γένος: αριθμητική, γλώσσα, γεωργία, ναυπηγική, γεωγραφία, μετεωρολογία, αστρονομία κλπ. Πρόκειται περί τεχνών (για μια εν γένει εμπεριστατωμένη προσέγγιση πρβλ. Λάζου, 2016), που ανήκουν στο ανώτερο μορφωτικό και παιδευτικό πλαίσιο της εποχής και όχι μόνο στην περιοχή του μυθεύματος, καθώς «η γνώση της αστρονομίας επί παραδείγματι, είναι απαραίτητη για την ανθρώπινη επιβίωση τόσο στη γεωργία, μετεωρολογία και ναυσιπλοΐα, όσο και στη λατρεία» (Boutsikas, 2015). Ο αισχυλικός Προμηθέας φέρεται ως ο απόλυτος εκπολιτιστής της ανθρωπότητας, με έναν διττό ρόλο, αφενός δωρητή άπαξ, αφετέρου δασκάλου που φροντίζει τις προϋποθέσεις αυτο-διδασκαλίας των ανθρώπων.

Γ. 'Μέτρον' της ανθρωποποίησης: χρόνος και πυρ

Ως προς την προσωδιακή-μετρική προσέγγιση του έργου, ελάχιστα στοιχεία θα αναφερθούν εδώ. Σε άλλη εργασία θα επιχειρήσουμε μία εκτενή και λεπτομερή εξέταση της μοναδικής καλλιτεχνικής σύνθεσης του Αισχύλου. Τα ιαμβικά τρίμετρα (υ-)* των απαγγελλόμενων στίχων του Προλόγου γεφυρώνονται άρτια με τα αναπαιστικά δίμετρα (υυ-) της Παρόδου και τον θρηνητικό ανακρεόντειο ρυθμό. Οι ανάπαιστοι συνάπτονται αριστουργηματικά με τους ιωνικούς απ' ελάσσονος (υυ--) και την ανακλώμενη μορφή της διποδίας τους (υυ-υ-υ--). Η ίδια αρχή διέπει και το Α' Στάσιμο, αλλά προστίθενται και κάποια δακτυλικά (-υυ) και τροχαϊκά μέτρα (-υ). Οι δακτυλεπίτριτοι του Β' Στασίμου προκαλούν το αίσθημα αγωνίας και ταραχής των Ωκεανίδων, πριν την μονωδία της Ιούς, που έχει συντεθεί σε δοχμιακά μέτρα. Το Γ' Στάσιμο διατρέχουν δακτυλεπιτριτικά και ιαμβοτροχαϊκά μέτρα, ενώ στην Έξοδο κυριαρχεί φανερά ο αναπαιστικός ρυθμός. Ωστόσο, στην παρούσα εργασία, με τον όρο μέτρο δεν αναφερόμαστε στην προσωδιακή σύνθεση του έργου (στην μετρική τέχνη, πρβλ. Kechagias, 2003· West, 1979 κ.α.), αλλά στο 'μέτρο', στον κανόνα δηλαδή που χρησιμοποιεί ο Αισχύλος και όχι εν γένει στη μετρητική τέχνη (πρβλ. Ομ. Όδ. β 355· Ησ. Έργ. και Ήμ. 348, 598 κλπ.).⁸⁷

Η σημασιολογική βαρύτητα του όρου κινείται στην περιοχή που έθεσε ο σοφιστής Πρωταγόρας, με την περίφημη φράση του: «πάντ' άνδρα πάντων χρημάτων μέτρον είναι» (Πλ. Θεαίτ. 183B), ότι δηλαδή, ο άνθρωπος αποτελεί μέτρο για όλα τα πράγματα.

⁸⁷ Σχετικά με την ανθρωποφιλοσοφική προσέγγιση της έννοιας του 'μέτρου', βλ. Λάζου, 2017².

Ο Αισχύλος, ωστόσο, δεν ανήκει σε αυτή τη γραμμή σκέψης, στην οποία επικρατεί η σχετικιστική και ‘ανθρωποκεντρική’ έρεια στη γνώση και στα πράγματα. Θέλει να κινηθεί αναγωγικά στις απαρχές του ανθρώπινου γένους, γι’ αυτό και θέτει ως μέσον ένα τιτανικό ον, που δεν ανήκει στην ανθρώπινη φύση, αλλά κλέπτει μέρος των θεϊκών ιδιοτήτων και δυνάμεων χαρίζοντάς τα στην ανθρωπότητα. Ο Προμηθέας πρεσβεύει μία μορφή δικαίου, που δεν εντάσσεται στην άτεγκτη αρχή της πρώτης εξουσίας του Διός, σύμφωνα με την οποία έχει ληφθεί η απόφαση της εξαφάνισης του ανθρώπινου γένους και πρέπει άμεσα να συντελεστεί. Το δίκαιο του Προμηθέα ανάγεται σε δυνάμεις που ήταν και θα είναι πάντοτε παρούσες στον κόσμο, όπως η *Ανάγκη* και η *Αδράστεια*, στις οποίες υπακούν ακόμη και οι θεοί. Το δίκαιον των ανθρώπων, το να μην καταστραφεί το γένος τους, η φιλότις του Προμηθέως, κατά συμβεβηκός συμπίπτουν με το δίκαιον του Τιτάνα, όχι επειδή ανθίσταται γενικά στη βούληση του Δία, αλλά επειδή αυτό του έδιδε η μητέρα του η Θέμις.

Δεν πρόκειται μόνον περί μιας μετριαστικής δύναμης (Πλ. *Νόμ.* 836Α) ούτε για την κατάδειξη της αριστοτελικής μεσότητας ή του μετρίου (Πινδ. *Όλ.* 13. 27). Με το μέτρο, τα πράγματα μετρούν και μετρώνται, όπως είναι η επιστήμη εν γένει (Αριστ. *Μεταφ.* 1053α 30). *Σοφίης μέτρον* στον Σόλωνα (12. 52) είναι το πλήρωμα σοφίας και στον Ησίοδο («φυλάσσεσθαι μέτρα», Ησ. *Έργ. και Ήμ.*, 692) είναι το προσήκον, το αρμόζον μέτρο, η αναλογία, το όριο, η συμμετρία (*LSJ*). Υπάρχουν λοιπόν δύο ‘εστώτες φθόγγοι’, όροι και όρια της ευεργετικής δράσης του Προμηθέα προς το *ανθρώπινον* που δίνουν τον κανόνα, δίκην μέτρου στην ομώνυμη τραγωδία:

- Αφενός, ο σταθερός και αταλάντευτος *αγώνας* του για τη διάσωση του ανθρώπου, που δεν σταματά ούτε με τις απειλές και τιμωρίες, που υφίσταται από το Κράτος και την Βία, την ‘κρατική βία’ θα λέγαμε σήμερα, ούτε από τις προειδοποιήσεις του αγγελιαφόρου Ερμή, ούτε με την κατακεραυνώση και κατακρήμνισή του στην Έξοδο. Ο Προμηθέας δεν χαρίζεται σε κανέναν και χάριν καμιάς εξουσίας, καθώς δωρίζει τις θεϊκές του γνώσεις και διδάσκει την ανθρωπότητα. Γίνεται μάλιστα ένας θεός πάσχων, όπως δηλώνει τουλάχιστον σε δύο σημεία: «ἴδεσθέ μ' οἷα πρὸς θεῶν πάσχω θεός» (στ. 92), «ὦ μητρὸς ἐμῆς σέβας, ὦ πάντων/ αἰθῆρ κοινὸν φάος εἰλίσσων,/ ἔσορᾶς ὡς ἔκδικα πάσχω» (στ. 1093), που θα «αθλεύσει τον μυριετή χρόνον» («τὸν μυριετῆ/ χρόνον ἀθλεύσω» στ. 94) «διὰ τὴν λίαν φιλότιτα βροτῶν» (στ. 123).
- Αφετέρου, το όριο στην ευεργεσία προς το ανθρώπινο γένος δεν είναι ότι δεν κράτησε τίποτα για τον εαυτό του, παρά μόνο τη γνώση των μελλουμένων. Όριο στην δράση του αποτελεί η αναγνώριση της ισχύος της *ανάγκης*. Ο Προμηθέας θεωρεί ότι οι άνθρωποι του οφείλουν όλες τις τέχνες (στ. 505-6), αλλά παράλληλα και ότι η (δική του) τέχνη είναι ανίσχυρη μπροστά στην *ανάγκη* («τέχνη δ’ ἀνάγκης ἀσθενεστέρα μακρῶ», στ. 514, πρβλ. Daitz, 1985). Η *ανάγκη*, σύμφωνα με τον ίδιο, ορίζει τις τύχες και των θεών, οι τρίμορφες Μοῖρες και οι Ερινύες που δεν ξεχνούν («Μοῖραι τρίμορφοι μνήμονές τα’ Ἐρινύες», στ. 516) διαμορφώνουν το πεπρωμένο (στ. 518).

Αγώνας και *Ανάγκη* είναι οι σηματοροί της πορείας του, ως θεού πάσχοντος. Στο Γ’ Στάσιμο, ο Χορός των Ωκεανίδων επανέρχεται υμνώντας την σοφία (στ. 887 κ.ε., έναν ύμνο στην Αδράστεια, στ. 936) και ο Προμηθέας μιλά για τις συμφορές που θα πάθει ο Δίας, μαθαίνοντας (στ. 926), καθώς χάνει την εξουσία, πως άλλο είναι το ‘ἀρχεῖν’ και άλλο το ‘δουλεύειν’ (στ. 927). Είναι σαν να προσπαθεί ο Αισχύλος να αφυπνίσει την

πολιτική κοινωνία της εποχής του και να μεταφέρει το σημασιολογικό φορτίο των εννοιών που χρησιμοποιεί, από το μυθικό περιβάλλον στην κοινωνικοπολιτική ζωή, εντός της δημοκρατικής κοινωνίας, εκεί που η γνώμη και η δόξα (*ἔδοξεν τῇ βουλῇ*), επέχουν θέση ορίων και ὀρων νομιμοποίησης της απόφασης.

Οι ὀροι που χρησιμοποιεί ο ποιητής, ὅπως είδαμε παραπάνω, είναι δηλωτικοί αὐτοῦ του διττοῦ ρόλου και της διδακτικῆς παρέμβασης, που μετατρέπει *‘το νήπιον’*, που ζει τυχαία με βάση *‘την γνώμην’*, σε νοήμον ον: *τέκμαρ, αριθμός, σόφισμα, γράμμα, ωφέλημα, μνήμη*, και τα ρήματα *μανθάνω, δείκνυμι, γνωρίζω, στοιχίζω, κρίνω, διορίζω, εξομματώ* (=ανοίγω τα μάτια). Η μετάβαση από την προ-ανθρώπινη στην αμιγῶς ανθρώπινη κατάσταση, σύμφωνα με τον προμηθεϊκό μῦθο που χρησιμοποιεί ο Αισχύλος, συντελείται μέσω διδασκαλίας και μάθησης. Διότι η διδακτική/μαθησιακή διαδικασία είναι συνυφασμένη με την επιβίωση καθεαυτή και δεν σταματά ποτέ (Tzani & Kechagias, 2004, 2009). Στον Προμηθέα, τα παραπάνω συμβολοποιούνται λειτουργικά με τον *χρόνο* και το *πυρ* (Kechagias, 2009).

Ο Προμηθέας διδάσκει στους ανθρώπους ὅσα απορρέουν από την δική του τιτανική φύση. Δεν είναι ούτε ἄνθρωπος, ούτε θεός. Ἴσταται κάπου στο μεταξύ, δίκην *ἥρωος* ἢ *δαίμονος*, για να θυμηθούμε την πλατωνική προσέγγιση του ὀρου.

- Το μεγαλύτερο ευεργέτημα προς τους θνητούς, εκείνο για το οποίο τον κατηγορεί τόσο το Κράτος στην αρχή της τραγωδίας, ὅσο ο Ερμῆς στο τέλος αὐτῆς, είναι η κλοπή του πυρός. Διότι, αὐτό το *κοσμογονικό πυρ*, και ὄχι απλά μια οποιαδήποτε *‘φωτιά’*, θα ἐξελιχθεῖ σε *διδάσκαλο πάσης τέχνης* (στ. 110-11). Αὐτό *κλέπτεται* από τους θεούς και *δωρίζεται* στους θνητούς *για να τους μαθαίνει*, στην πορεία της ζωῆς ενός ἐκάστου και για ὅσο θα υπάρχει ἀνθρώπινο γένος. Δηλαδή, οντογενετικά και φυλογενετικά. Δεν ἦταν συμφυῆς με την ἀνθρώπινη φύση αὐτό το *πυρ*, καθῶς σύμφωνα με το μῦθο, ἀνήκε στην θεϊκή τάξη. Η κλοπή του συνιστά, σε οποιοδήποτε ἐπίπεδο δεοντολογίας και εἰάν ἐξεταστεί, πράξη που ἀπαγορεύεται. Ωστόσο, μόνο με αὐτόν τον τρόπο, ἐκχωρούνται περιοχές της θεϊκῆς φύσης και γνώσης στο ἀνθρώπινο γένος. Με ἄλλα λόγια, ο ρυθμός της ἀνθρωποποίησης, σύμφωνα με τον αἰσχυλικό και ησιόδειο μῦθο, ἐπιταχύνθηκε σε μέγιστο βαθμό, με την κλοπή του πυρός και την σύστοιχη *γνώση* που δωρίστηκε στους θνητούς.

- Γι’ αὐτόν το λόγο ο Προμηθέας καρφώνεται στον Καύκασο στην αρχή του δράματος από το Κράτος και τη Βία: γι’ αὐτό κατακεραυνώνεται στην Ἐξοδο, ὅταν πεισματικά ἀρνεῖται στον Ερμῆ να του παραχωρήσει μέρος των δικῶν του γνώσεων, που ἀφορούν στο μεγάλο μυστικό από το οποίο θα χάσει την ἐξουσία του ο Δίας. Ο Ερμῆς, στην ἐξοδο της τραγωδίας, τον ἀποκαλεῖ *‘σοφιστήν’* και ἀμαρτωλό ἀπέναντι στους θεούς, ἀφού τίμησε τους θνητούς, *πυρός κλέπτην*, (στ. 946). Τον διατάσσει δε με πολλούς τρόπους (*αὐδᾶν.. φράζε*) ἀποδίδοντας σε αὐτὴν του την αὐθάδεια τις συμφορές του. Ο Προμηθέας ἀρνεῖται κατηγορηματικά να του πει ὅ,τι ἐκεῖνος ζητά να *μάθει* (στ. 967) και δεν δέχεται να ἀνταλλάξει την συμφορά του με την δουλική λατρεία του Ερμῆ προς τον Δία (στ. 970). Λες και ἀντιστρέφει τα ὅσα ἀφηγήθηκε προηγουμένως για την ἐξύψωση του *νηπίου* προ-ανθρώπινου ὄντος σε ἄνθρωπο, ἀπευθύνεται στον Ερμῆ σαν σε ἀμυαλο παιδί (*«παῖς ἀνούστερος»*, στ. 987): λέει ὅτι δεν μπορεί να του μάθει οτιδήποτε (στ. 988), καθῶς διδάσκει τα *πάντα* ο χρόνος που γερνάει (*«ἄλλ’ ἐκδιδάσκει πάνθ’ ὁ*

γηράσκων χρόνος», στ. 981). Οι Thomson (1946), Sechan (1951) και Konstan (1977) θεωρούν ότι ο χρόνος ταυτίζεται με την εμπειρία. Ωστόσο η χρησιμοποίηση ‘του χρόνου που γηράσκει’ έχει άλλη νοηματοδότηση στο αισχυλικό *corpus*, καθώς είναι -συν αυτώ-αστείου δύναμη που διδάσκει. Ο χρόνος, σύμφωνα με τον Φερεκίδη, ανήκει στις οντότητες που υπήρχαν πάντα ‘ήσαν αεί’ (μαζί με τον Δία και τη Γη) (Frag.1.119, Kirk et al., 2007, 54, 56).

Συζήτηση

Ο Προμηθέας αντιστέκεται σε όλο το ομώνυμο έργο, τόσο στην απειλή του Δία που επικρέμαται και τον έχει καθηλώσει στο βράχο του Καυκάσου, όσο και στις τελικές απειλές του Ερμή. Αντιστέκεται επειδή *γνωρίζει* όσα του έχει μάθει η μητέρα του, η Θέμις, για το τί θα επακολουθήσει. Θυμίζει τον Ωκεανό, στο Α΄ Επεισόδιο, όταν του ζητούσε -σαν το γνωστό δελφικό ρητό- ο Προμηθέας να γνωρίσει τον εαυτό του (*γίγνωσκε σαυτόν*, στ. 309· πρβλ. Chatzidaki & Kechagias, 2019). Επειδή *γνωρίζει*, γι’ αυτό προμαντεύει και όσα θα γίνουν στην πορεία της Ιούς, στο Γ΄ Επεισόδιο και το πώς θα λυτρωθεί ο ίδιος από τα μαρτύριά του. Είναι ολοφάνερο ότι η γνώση των πραγμάτων *δίνει το μέτρο των ανθρώπινων επιλογών* στη ζωή ενός εκάστου. Η γνώση αυτή αποσκοπεί στην επιβίωση του ανθρώπου, αλλά απαιτεί ορθή κρίση ως προς τη σωστή χρήση της, καθώς μπορεί είτε να προκαλέσει την καταστροφή, είτε να εξυψώσει το ανθρώπινο γένος. Ο άνθρωπος, όπως ο θεός-ήρωάς του (και οντολογικό του ισοδύναμο), μοιάζει σαν να κλέπτει στο διηνεκές το θεϊκό πυρ, να υφίσταται τις επιπτώσεις της αδράστειας, αλλά να πρέπει να συνεχίσει να αγωνίζεται.

Ο ευεργέτης της ανθρωπότητας, προβάλλεται ως διδάσκαλος και πολιτισμικός ευρετής όλων όσων ανθρωποποιούν, ενώ μέσα στην εν λόγω τραγωδία, ο ρόλος αυτός αποδίδεται και στο *λειτουργικό του ισοδύναμο*, το *πυρ*, αλλά και στον *χρόνο*, που εκδιδάσκει τα πάντα. Πυρ και χρόνος αποτελούν το *μέτρο* της πορείας προς την ηθική ελευθερία και την κοινωνική αποθέωση. Ο ήρωας προτυποποιείται· διδάσκει με τις πράξεις του, απελευθερώνει και απελευθερώνεται (αυτό το προνόμιο αρχικώς το είχε μόνον ο Δίας, στ. 50), ανθίσταται σθεναρά σε κάθε μορφή τυραννίας, αλλά δεν κάμπτεται, έστω κι αν χρειαστεί να θυσιαστεί ο ίδιος για τα πιστεύω και τις πράξεις του, που ευεργετούν την κοινωνία και συνεκδοχικά την ανθρωπότητα (Kechagias, 2006).

* Εξήγηση των μετρικών συμβόλων: με το ‘υ’ δηλώνεται η βραχεία συλλαβή (ισοδυναμεί περίπου με έναν πρώτο χρόνο) □ με το ‘-’ δηλώνεται η μακρά συλλαβή (ισοδυναμεί συνήθως με δύο πρώτους χρόνους και διαρκεί δύο φορές όσο η βραχεία).

Βιβλιογραφία

Aeschylus *Prometheus vincetus ad fidem* manuscriptorum emendavit. (1822) Couverture. Eschyle. sumpt. C.H.F. Hartmanni.

Boutsikas, E. (2015). Greek Temples and Rituals. *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy*. Springer, New York, NY: 1573-1581.

Castoriadis, C. (2007). *Figures of the Thinkable*. Stanford University Press.

- Chatzidaki, N. & Kechagias, C. T. (2019). Can We Teach Creativity? Extending Socrates's Criteria to Modern Education. *The Journal of Aesthetic Education*, 53(4): 86-98.
- Daitz, S.G. (1985). A re-interpretation of Prometheus Bound 514. *Transactions of the American Philological Association* 115: 13-17.
- De Kerckhove, Derrick. (1980). A theory of Greek tragedy. *SubStance*, 9(4): 23-36.
- Inoue, E. (1977). Prometheus as Teacher and the Chorus's Descent, PV. 278 ff. *The Classical Quarterly*, 27(2): 256-260.
- Kechagias, C. (2003). The Ancient Greek Metre. A Coded Type of a Natural Law. Production of Special and Innovative Software. *Doutorado*, University of Athens.
- _____ (2006). *Operational principles and Social structure of the Greek culture*. Athens: Atrapos.
- _____ (2009). *On the nature of position*. Athens: Herodotos.
- Kechagias, C.T. & Boutsikas, E. (2019). Διδασκαλία και μάθηση στον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου (Teaching and Learning in Aeschylus' Prometheus Bound). *Παιδαγωγική Επιθεώρηση (Educational Review: The Journal of the Hellenic Educational Society)*, 35(66): 34-45.
- Kechagias, C., Papaioannou, G. & Antoniou, A-S. (2018). Burning Socrates' School down with Aristophanes: Learning and Teaching under Clouds. *Dramaturgias. Revista do Laboratorio de Dramaturgia (LADI-UnB)*, (7): 512-527.
- Kirk G.S., Raven, J.E. and Schofield, M. (2007). *The Presocratic Philosophers. A critical history with a selection of texts*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Kokkiou, C. (2014). Choral self-referentiality in the Prometheus Bound. song, danCe, and the emotions. *Logeion*, (4): 127.
- Konstan, D. (1977). The Ocean Episode in the 'Prometheus Bound'. *History of Religions*, Vol. 17, No. 1, 61-72.
- Lawler, P.A. (2015). Blind Hope, *The National Review*, September 25.
- Lazou, A. (2017²). Man & Measure: Comments on the Crisis of Civilization, (επιμ.) Η. Βαβούρας, *Το ανθρώπινο πρόσωπο της φιλοσοφίας, Άμμων*: 49-68.
- Liddell, H.G. & Scott, R. (2015). *Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης*. Pelekanos Books.
- Subirats, E. (2018). Enlightenment in an Age of Destruction. In *Enlightenment in an Age of Destruction* (pp. 127-163). Palgrave Macmillan, Cham.
- Sutton, D.F. (1983). The Date of Prometheus Bound, *GRBS* 24.4: 289-294.
- Tzani, M. & Kechagias, C. (2004). *Sociology of Education*. Athens: Grigoris (in Greek)
- _____ (2009). The guide and the mentor. *Meri M. Promoting Teacher Education-From Intake system to teaching practice*: 35-46.
- Wecklein, N. (1891). *Prometheus bound of Aeshylus*.

West, M.L. (1979), *The Prometheus Trilogy*, *JHS* 99: 130-148.

Αισχύλος, (2010). *Προμηθεύς Δεσμώτης*. (μτφρ.) Γ. Θέμελης, Αθήνα: Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος.

Κεχαγιάς, Χ. (2016). Αμοιβαιότητα και ανταπόδοση, μορφές και οι απαρχές της Φιλοσοφίας της Παιδείας, *ΗΩΣ*, τ. 4, τεύχος 2.

Λάζου, Α. (2015). *The Contemporary Value of Orchesis -A Tribute to Evangelhos Moutsopoulos*, Ά. Λάζου, Ι. Μάστορα (επιμ.), *Όρχησις & Άθληση*, εκδόσεις Αρναούτης, Αθήνα: 7–11.

_____ (2016). Αντί επιλόγου: Η διδασκαλία της φιλοσοφίας μέσω της τέχνης. Παραδείγματα, Ά. Λάζου, Γ. Πατιός (επιμ.), *Τέχνη, Φιλοσοφία, Θεραπεία*, τ. Α΄, Αρναούτης: 117–162.